

Ævintýri á gönguför

Sigurður Þórarinnsson

– mynd af manni

Bókin *Sigurður Þórarinnsson – mynd af manni* bætir mannlega þættinum við myndina af virtum, hnyttum og afkastamiklum vísindamanni.^a

^a Sigrún Helgadóttir 2021. *Sigurður Þórarinnsson – mynd af manni*. Náttúruminjasafn Íslands og Sigrún Helgadóttir, Reykjavík. 801 bls.

Sigurður Þórarinnsson var sannarlega svo minnisstæður einstaklingur og merkur vísindamaður að ástæða var til að skrá ævisögu hans. Samt var það ekki fyrir en 30 árum eftir andlát hans – eftir blysför kringum Grænavatn á 100 ára afmælisdegi hans 2012 – að Sigrún Helgadóttir viðraði hugmyndina um slíkt rit við bókaútgefanda sem hún þekkti, Sigurð Svavarsson hjá bókaútgáfunni Opnu. Bent var á að ritaskrá¹ hans geymi að vísu annál rannsókna hans, auk þess sem aðrir hafa um þær fjallað, en um Sigurð sjálfan væri minna vitað og þeim fari fækkandi sem þekktu hann persónulega. Enda mátti það ekki seinna vera því í september 2023 var borinn til grafar Halldór Ólafsson sem frá ungum aldri hafði verið fylgdar- og aðstoðarmaður Sigurðar í ferðum hans, skrásetjari vísna hans og minnisstæðra atvika, og nú síðast dyggasti stuðningsmaður Sigrúnar við ritun bókarinnar.² Að lokum æxluðust mál þó þannig að Sigrún sjálf tók að sér að skrifa bókina, Sigurður Svavarsson féll frá og Náttúruminjasafn Íslands gaf bókina

1. mynd. Sigurður Þórarinnsson og Sigrún Helgadóttir í Suðurlandsferð jarðfræðinema vorið 1976. Ljósmynd: Örn Óskarsson

2. mynd. Halldór Ólafsson var lengi fylgdar- og aðstoðarmaður Sigurðar og dyggur stuðningsmaður Sigrúnar við skrif ævisögunnar. Hér voru þeir félagar á ferð árið 1976. Ljósmynd: Jón Sigurgeirsson.

út 2021, níu árum eftir blysförina við Grænavatn. Sigrúnu tókst verkið svo vel að tveggja binda og 800 blaðsíðna bók hennar um ævi og afrek Sigurðar Þórarinnssonar jarðfræðings hlaut Íslensku bókmenntaverðlaunin 2021 í flokki fræðibóka og rita almenns eðlis.

Eins og verðlaunariti sémir fer fagurt útlit saman við fróðlegt, skemmtilegt og vel ritað innihald. Bókarkápu fyrra bindis prýðir mynd af glóandi hrauni, kápu síðara bindis gjóskulög, báðar myndir teknar af Sigurði sjálfum. Bindin tvö eru saman í öskju, sem framan á er mynd af honum með rauða húfu og í gúmmístigvélum (hvort tveggja að vanda), tekin í Öskju 1967 þegar tilvönandi tunglfarar voru þar að æfa sig undir stjórn Sigurðar, á bakhliðinni listræn mynd af honum skrifandi í einhverjum fjallakofa. Í bókinni sjálfri er auk megin-textans nánast á hverri einustu opnu ein ljósmynd eða fleiri og/eða ramma-grrein með fróðleik eða itarefni sem ekki myndi fara vel í meginmálinu. Sigurður byrjaði innan við tvítugt að taka myndir og lét eftir sig gríðarlegt ljósmyndasafn.

Efni ljósmyndanna í bókinni – Sigurður er höfundur meirihluta þeirra – er að sjálfsögðu margvíslegt: fólk, ferðaslark á hestum, bílum, snjóbílum eða á fæti, bæir, landslag, náttúrufyrirbæri, en til samans sýna myndirnar meðal annars vel þá þjóðfélagslegu byltingu sem á Íslandi varð á 20. öld, ekki síst í húsakynnum, samgöngum og ferðaháttum: timbur- og steinhús í stað torfbæja, sémilegir vegir í stað hálf-ófærra vegarspotta og óbrúaðra vatnsfalla, bílar og flugvélar í stað hesta og strandferðaskípa. Og ekki má gleyma í bókinni afar ítarlegu efnisyfirliti auk lista yfir heimildir og itarefni, mynda- og nafnaskrá.

Við samningu bókarinnar leitaði Sigrún víða fanga, frá kirkjubókum til viðtala við skynuga menn og skemmtilega. Í því upplýsingaflóði öllu voru þó dagbækur Sigurðar sjálfs sönn gullnáma, en þær hélt hann nánast til dauðadags allt frá því hann sigldi fyrst til náms í Danmörku árið 1931. Sigurður var sískrifandi, og dæmin sanna hið fornkveðna: þeir lifa sem skrifa – ævisögur, ferðasögur, skáldsögur, ljóð, sendibréf

eða ritgerðir. Sigurði féll sjaldan verk úr hendi, og lægi ekki annað fyrir, skrifaði hann. Eitt sinn varð honum það á að velta bíl sem hann ók og lenti á hvolfi niðri í lækjarfarvegi. Ómeiddur komst hann út úr bílnum og með því að útséð var að sinni um framhald ferðarinnar settist hann á þúfu við lækinn og tók að skrifa í dagbókina.

Um dagbækurnar, sem Sigrún var marga mánuði að þæla í gegnum, segir hún að í elstu bókunum séu oft langar lýsingar á skemmtilegum atburðum en með tímanum breytist þær í vísindabækur með tölum og teikningum. Þar megi oft finna, innan um niðurstöður mælinga og athugana, sögur, lýsingar, vísur og söngtexta. Þannig reynast dagbækurnar Sigrúnu eins konar leiðarhnoða sem hún fylgir um ævislód Sigurðar; á þeirri gönguför verða mörg ævintýri, oft er áð og svipast um, og iðulega gefst tilefni til að leita frekari frásagna og upplýsinga í sendibréfum, blaðagreinum, bókum, viðtölum o.fl. og Sigrún er nösk að finna það skemmtilega og áhugaverða í hverju efni.

3. mynd. Jeppi Náttúrugripasafnsins við Gljúfrastein. Safnið eignaðist hann haustið 1950. Þann vetur starfaði Sigurður í Svíþjóð og heim kominn þurfti hann að æfa sig í akstri. Í dagbók 24. júlí 1951 skráði hann: „...er að æfa mig á jeppanum. Fór í dag til Kiljans og þáði af honum kaffi og Ólaf Kárason á sænsku. Hann kom bílskrjóða mínum niður af hólnum og síðan keyrði ég einn að bæ ...“ Ljósmynd: Sigurður Þórarinnsson.

4. mynd. Á leið vestur yfir Ytri-Rangá með fjóra hesta til reiðar. Í baksýn Næfurholtsfjöll. Oft var gert grín að hve Sigurður væri klaufskur bílstjóri og hann sagði gjarnan sjálfur sögur því til staðfestingar. Ekki hafði hann orð á að hann væri góður hestamaður. Hann ólst upp við sveitastörf þar sem hesturinn var þarfasti þjónninn og ungur fór hann ríðandi landshluta á milli og þá oft yfir mikil stórfljót. Ljósmyndari: Ópekkur.

5. mynd. Sigurður við Öskjuvatn sumarið 1962. Askja er merk eldstöð en fyrir Sigurð Þórarinsson var hún miklu meira en það. Hann var heillaður af kynngi staðarins og mikilfengleik og vissi að Öskjugosið 1875 hafði verið örlagavaldur í lífi föðurfjölskyldu hans. Ljósmynd: Halldór Ólafsson.

Skipulag bókarinnar gerir það að verkum ásamt ítarlegu efnisyfirliti að jafnaðvelt er að lesa hana „frá A til Ó“ og að slá upp í henni að vild. Bókin skiptist í 17 kafla, hvern með skýrandi fyrir-sögn, sem aftur skiptast í nokkra titlaða undirkafla. Í stórum dráttum fylgir frásögn fyrria bindis (9 kaflar) ævi Sigurðar fram til um það bil 1950 (þótt fyrsti kaflinn segi raunar frá Öskjugosinu 1961, eins konar inngangur að því sem koma skal). Í síðara bindinu segir hins vegar frá einstökum viðfangsefnum.

Eftir lýsingu Öskju-ævintýranna 1961–62 hefst hin eiginlega ævisaga: uppvöxtur á bóndabæ í Vopnafirði og menntaskólanám á Akureyri – stúdentsprófi lauk hann 1931 með láði og hlaut einn af sex „stóru styrkjum“ stjórnvalda til framhaldsnáms. Krókurinn beygðist fljótt til þess sem verða vildi því Sigurður var bráðgert barn, fluglæs

fjögurra ára, orðheppinn og fór snemma að setja saman vísur. Svo félagslyndur var hann að hann vildi taka fullan þátt í öllum sveitaverkum þótt táplítill væri. Á Akureyri sáu bæði skólameistarinn Sigurður Guðmundsson og náttúrufræðikennarinn Pálmi Hannesson í honum óvenjulegt efni, annar efni í hugvísindamann, hinn í raunvísindamann. Sem kunnugt er urðu jarð- og landfræði ofan á, en þess utan heiðraði heimspekideild Háskóla Íslands hann með titli hugvísinda-heiðursdoktors árið 1961.

Næstu fjórir kaflar bókarinnar (3.–6.) segja frá félagslífi, námi og starfi Sigurðar frá því hann sigldi til framhaldsnáms í Kaupmannahöfn haustið 1931 og þar til hann sneri aftur heim alkominn við stríðslok 1945. Eftir einn vetur í Kaupmannahöfn hélt hann námi áfram við Stokkhólmsháskóla og lauk þaðan doktorsprófi árið 1944. Í Stokkhólmi lét

hann snemma til sín taka innan náms sem utan, lærði að spila á gítar og heillaðist af arfleifð söngvinnarins Bellmans, var framámaður í félagi Íslendinga og skrifaði í ýmis tímarit og blöð um eldgos og jarðskjálfta á Íslandi og ritdóma um nýjar bækur eftir Hamsun, Martinson og tíu aðra. Einnig var hann óþreyttur að lofsyngja við kunningja sína Halldór Kiljan Laxness, sem á þessum árum gaf meðal annars út Sölku Völku, Sjálfstætt fólk og fyrstu tvo hluta Íslandsklukkunnar. Jöklafræðingurinn Hans Ahlmann rifjaði meira en fjörutíu árum síðar upp leiðangur á Vatnajökul sumarið 1936 með Sigurði (sem Sviarnir kölluðu Skallagrím) og fleirum: „En annars hafði allt gengið eins og í sögu og allir verið í sólskinsskapi, eins og ævinlega þegar Skallagrímur var nálægur. Hann dró stærri lappasleðann ásamt Jóni frá Laug, talaði um Martinson

6. mynd. Sigurður á ferðalagi í Svíþjóð sumarið 1932, þá títutegur. Ljósmynd: Líklega Jón Magnússon.

7. mynd. Á leið í rannsóknaleiðangur á Vatnajökli sumarið 1936. Án aðstoðar heimamanna hefði verið illgerlegt að koma farangri leiðangursmanna upp á jökulinn. Ljósmynd: Carl Mannerfelt.

og aðra sænska nútímahöfunda, sem hann þekkti út og inn, felldi grundaða dóma um stíl Íslendingasagna og sýndi að hann var vel heima í stjórnámum, jöklafræði, listum og jarðfræði, en á meðan var hann alltaf að týna dótinu sínu sem hvarf ofan í kassa, poka og töskur, svo það ætlaði aldrei að finnast aftur.“ Frá barnsbeini hafði Sigurður verið utan við sig og alltaf að týna einhverju – en ekki leynir sér aðdáun Ahlmans á sínum gamla nemanda og samstarfsmanni.

Meðan á námi stóð í Stokkhólmi var Sigurður flest sumur fram að stríði heima á Íslandi við rannsóknir og lagði þá drög að mörgu því sem hann átti eftir að afreka um dagana. Hann kannaði ummerki Grímsvatnagoss og Skeiðarárhlaups 1934, Dalvíkurskjálftans í júní sama ár, byrjaði að grafa og rannsaka öskulagasnið í jarðvegi og birti greinina „Mýrarnar tala“ í *Náttúrufræðingnum* 1934 – þar lýsti hann meðal annars

þeirri fyrirætlun sinni að rekja gróðurfarssögu landsins í 10.000 ár út frá frjókornum í jarðvegi. Sumrin 1936–38 var hann við rannsóknir á Vatnajökli á vegum sænsk-íslensks jöklafræðiátaks undir stjórn Jóns Eyþórssonar og Hans Ahlmans, en markmiðið var að meta afkomu jökulsins út frá dýpi niður á þá lá fyrir að vegna hlýnandi veðurfars höfðu jöklar á norðurhveli farið rýrnandi allt frá aldamótunum 1900. Síðsumars 1937, eftir framhaldsmælingar á Vatnajökli, fóru þeir Hákon Bjarnason skógræktarstjóri saman ríðandi um Norður- og Suðurland að kortleggja öskulög. Sumarið 1939 tók Sigurður þátt í fornleifauppgreftri í Þjórsárdal sem varð uppstada doktorsritgerðarinnar *Tefrokronologiska studier på Island*. Og loks, á þeim áratug sem hófst með stúdentsprófi á Akureyri, sótti ástin Sigurð heim á fundi róttækra stúdenta í Stokkhólmi 10. mars 1938 – þar sá hann

Ingu Backlund fyrst og þau voru gefin saman í október 1939. Frá öllu þessu, aðdraganda og bakgrunni, er rækilega og fjórlega sagt í þessum köflum.

„Fyrstu árin heima“ nefnist 7. kafli. Þegar Sigurður steig á land í Reykjavík 1. mars 1945 eftir nær sex ára fjarveru, sá hann land og þjóð með augum gestsins. Margt hafði breyst síðan á kreppuárunum, margt til bóta en annað ekki. Erlendir dátar um allt, mál Reykjavíkurkrakkanna enskuskotið þad sem áður var dönskuskotið, og sumra vasar fullir af peningum. Dagblöðin fimm, sem eftir mætti höfðu fylgst með rannsóknum Sigurðar allt frá Dalvíkurskjálftanum 1934, tóku nýja jarðfræðidoktornum fagnandi, hinum fyrsta í 40 ár eftir doktor Helga Pjeturss, og Valtýr ritstjóri *Morgunblaðsins* hafði við hann stórt viðtal þar sem eyðingu Raudhóla og þörf á samtökum um náttúruvernd á Íslandi bar meðal annars á góma. Hálfum fjórða mánuði eftir komuna til Reykja-

Sigurður með fjölskyldu sinni, Ingu Backlund Þórarinsson og börnum þeirra, Snjólaugu og Sven. Ljósmyndari: Ópekkur.

víkur lýsir Sigurður bæjarbragnum í bréfi til vinar síns Jóns Helgasonar í Kaupmannahöfn – fróðlegur lestur það.

Í september 1945, eftir að stríði lauk, sótti Sigurður konu sína og tvö börn til Svíþjóðar. Vorið áður, þegar hann kom heim, hafði beðið hans kennarastaða við Menntaskólann í Reykjavík og skömmu síðar fékk hann stöðu hjá Rannsóknaráði í húsi Atvinnudeildar Háskólans, sem ýmsir höfðu séð fyrir sér sem vísi að náttúrufræðikennslu við Háskólann. Þeirri stöðu hélt Sigurður til 1947 þegar hann var ráðinn að Náttúrugripasafninu, en stundakennari við MR var hann til 1967.

Þegar Sigurður kom heim reyndist sægur verkefna bíða hans og árið 1946 var honum einkar annasamt: Hann tók þátt í stjórnmalabjarkri á vegum Sósíalístaflokksins fyrir bæjarstjórnarkosningar 27. janúar – „herinn burt“ var þá komið á oddinn í stjórnmalabaráttunni. Um vorið leiddi hann ásamt

Pálma Hannessyni tæplega 80 nýstúdentna hundraðasta árgangs MR í þriggja vikna ferð um Norðurlönd. Snemma ársins kom upp kvittur um eldgos í Vatnajökli, flogið var yfir svæðið en ekkert sást, og í ágústbyrjun var lagt upp í tveggja vikna leiðangur um jökulinn, í fyrsta sinn með vélsleða. Sá hraði ferðamáti olli því að skoðað var, mælt og kortlagt bæði í Grímsvötnum og Kverkfjöllum – fyrir Sigurð að minnsta kosti í fyrsta sinn. Þessari ferð eru gerð góð skil og vel myndskreytt í bókinni, og fróðlegt að bera hana saman við leiðangurinn á Hoffellsjökul 10 árum fyrr þar sem menn urðu að bera allan farangur á sjálfum sér eða draga hann á sleða (að vísu í það sinn með hjálp þriggja hunda). Á Vatnajökli eru veður svo válynd að sérstaka heppni þarf til að komast klakklaust um hann fótgangandi. Í lok ágúst kom Ahlmann, fyrrum kennari og ferðafélagi Sigurðar á Vatnajökli 1936, í heimsókn og Sig-

urður fór með honum vítt um land. Á þessu ári, 1946, birtust eftir Sigurð fjórtán greinar í ýmsum blöðum og tímaritum auk framhaldsgreinarinnar „Í veldi Vatnajökuls“ í átta tölublöðum *Lesbókar Morgunblaðsins* og fjögurra útvarpserinda.

Þótt hálfertugur væri og hefði skrifað doktorsritgerð um öskulög hafði Sigurður aldrei orðið vitni að eldgosum þegar hann fluttist loks heim 1945. Við þessu brást Hekla tveimur árum síðar, eftir að hafa blundað í rúm 100 ár. Sigurður var nýrðinn starfsmaður Náttúrugripasafnsins þegar Heklugos hófst 29. mars 1947 með 30 km háum gosstróki og miklu öskufalli, og náttúrufræðingar steypu sér í rannsóknir á gosinu. Þetta var í fyrsta sinn sem Íslendingar skipulögðu og framkvæmdu slíkt rannsóknarverkefni sjálfir, allt kapp var lagt á að standa sem best að verki, Steinþór Sigurdsson og Árni Stefánsson kvikmynduðu gosið og Sigurður sýndi myndina og

9. mynd. Sigurður á Heklutindi í lok Heklugoss. Þrem dögum síðar, eða 21. apríl 1948, sást síðasta glóð í gosinu sem hófst tæplega þrettán mánuðum fyrr. Sá hörmulegi atburður gerðist í Heklugosinu 2. nóvember 1947 að Steinþór Sigurðsson, náinn vinur og samstarfsmaður Sigurðar, lést við kvikmyndatöku þegar hann varð fyrir stóru, glóandi hraungrýti sem hrundi úr hraunjaðrinum. Ljósmyndari: Páll Jónsson.

10. mynd. Sigurður við öskulagasnið í barði við Hólmsá hjá Hrífunesi. Þar má sjá mörg dökk öskulög sem Sigurður sýndi gjarnan bæði jarðfræðingum og jarðfræðinimum. Ljósmyndari: Ópekkur.

útskýrði víðs vegar utanlands og innan. Vísindafélag Íslendinga tók að sér ásamt Náttúrugripasafninu að gefa út í sérprentum ritgerðir vísindamannanna um hina ýmsu þætti eldgossins undir ritstjórn Guðmundar Kjartanssonar, Sigurðar og Trausta Einarssonar – heildarsafn kom loks út árið 1967 og ári síðar bók Sigurðar *Heklueldar* þar sem hann rekur gossögu Heklu 7000 ár aftur í tímann. Sigurður taldi jafnan Heklugosið 1947–48 hið lærdómsríkasta og merkasta sem hann hefði reynt, skaraði jafnvel fram úr Surtseyjargosinu 1963–67, enda er því helgaður heill kafli í bókinni.

Lokakafli fyrra bindis fjallar að mestu um Náttúrufræðifélagið og sköpunarverk þess, Náttúrugripasafnið, en félagið var á sínum tíma stofnað ekki síst til að koma upp góðri sýningaradstöðu fyrir safnið. Þeir Sigurður og Finnur Guðmundsson fuglafræðingur komu báðir frá Atvinnudeildinni að

safninu 1947 þegar Náttúrufræðifélagið færði það ríkinu til eignar gegn því að byggt yrði yfir það. Enn er það loford óefnt og 130 ára baráttu fyrir byggingu sýningarsafns ólokið þótt svo liti út um hríð, um miðjan sjötta áratug síðustu aldar, að náttúrugripasafn yrði reist á háskólalóðinni. Sigurður hvarf frá safninu 1968 þegar hann gerðist prófessor í jarð- og landfræði við nýstofnaða raunvísindadeild HÍ.

Í síðara bindi bókarinnar, 8 köflum á 400 blaðsíðum, segir frá framgangi hinna ýmsu áhugamála og viðfangsefna Sigurðar sem sum hver höfðu átt upp-haf sitt á fjórða áratugnum, svo sem jöklarannsóknir, gjóskulagarannsóknir og aldursgreining fornleifa. Eftir heimkomuna við stríðslok víkkaði sviðið enn því Sigurður kom víða við á lífsleiðinni: eldfjallafræði, kennsla, kennsluferðir með nemendum, náttúruvernd, ferðamál, þátttaka í ýmsum félögum, fyrirlestrar og þátttaka í ráð-

stefnum víða um heim – í öllum heimsálfum nema Ástralíu og Suðurskautslandinu.³ Flestum þessum efnum er helgaður sérstakur kafli í bókinni þar sem oft er „skyggst bak við tjöldin“ ef svo má segja: Fyrri tíðar náttúrufræðingar birtu gjarnan rannsóknarskýrslur sínar í formi ferðabóka, sam-anber ferðabækur Eggerts og Bjarna, Sveins Pálssonar, jafnvel dr. Helga Pjeturss, enn fremur *Cosmos* Alexanders von Humboldt – Charles Darwin gaf reyndar út sína ferðabók, *The Voyage of the Beagle* (1839), þremur árum eftir að hann kom heim úr fimm ára reisu sinni kringum hnöttinn en tuttugu árum áður en meginniðurstaða þessarar rannsóknarferðar kom út (*On the Origin of Species*, 1859). Sjálfur rekur Sigurður engar ferðasögur í fræðigreinum sínum og bókum en úr því bætir Sigrún í bókinni með mörgum ferðasögum unnum úr dagbókum Sigurðar, svo sem ferðir á Vatnajökul 1936–38 og 1946, ferð vegna

11. mynd. Félagar í Jökklarannsóknafélaginu keyra í fyrsta sinn yfir Hófsvað á leið í Jökulheima sumarið 1953. Ljósmyndari: Árni Kjartansson.

skýrslu um surtarbrand 1938, ferðir í Öskju 1961–62 og öskulagaferð Sigurðar og Hákonar Bjarnasonar, ríðandi um hálf tólf landið 1937.

Ástarsamband Sigurðar við jöklana hófst með hinum ævintýrlega leiðangri á Hoffellsjökul 1936 og framhaldi hans næstu tvö sumur. Sigrún segir frá ferðunum á 40 blaðsíðum þar sem meðal annars kemur fram að áun allra sex leiðangursmanna á Skaftfellingu, enda segir Ahlmann sjálfur að Ísland og ekki síst Skaftafellssýsla séu engu öðru lík sem hann hafi kynnst. Landið og jafnvel fólk þar sé stórbrotnara og sérkennilegra en annars staðar, lífið allt og umgjörð þess sérstæð. Jöklaferðum og -mælingum var haldið áfram, í sívaxandi mæli með þátttöku og stuðningi áhugamanna. Árið 1950 stofnaði Jón Eyþórsson Jökklarannsóknafélagið, með þátttöku Sigurðar sem var erlendis það ár. Eftir lát Jóns 1968 tók Sigurður við og sinnti formennsku fé-

lagsins til æviloka, stjórnaði iðulega árlegum ferðum á Vatnajökul, fræddi og skemmti á samkomum þess og skrifaði í tímaritið *Jökul*.

Sú hugmynd að nýta öskulög í jarðvegi sem leiðarlög (jafnaldra fleti) við jarðvegs- eða eldgosarannsóknir kom upp snemma á fjórða áratugnum, enda var forsenda leiðangursins á Hoffellsjökul 1936 sú að nota vikurlagið frá Grímsvatnagosinu 1934 til að mæla tveggja ára afkomu jökulsins á mismunandi stöðum. Árið 1939 beitti Sigurður aðferðinni við að aldursgreina upphaf og endi byggðar í Þjórsárdal, en fyrstu greinina beinlínis um þetta efni birtu þeir Hákon Bjarnason skógræktarstjóri og Sigurður saman í *Geografísk tidskrift* 1940. Sigurður einn hélt þessum rannsóknum áfram æ síðan og gerði *tefrókrónólógíu* (gjóskutímatál) að alþjóðlegri vísindagreini.

Þótt gos í Grímsvötnum væri það sem kallaði Sigurð heim frá Stokk-

hólmi 1934, þá missti hann af gosinu sjálfu, en kannaði í staðinn afleiðingar jökulhlaupsins sem fylgdi. Heklugosið 1947–48 varð hins vegar til þess að eldfjallafræði varð ein hans helsta sérgrein – hann fylgdist með og skrifaði um öll eldgos á Íslandi frá Heklu 1947–48 til Kröflu 1975–84⁴ auk yfirlitsrita um gossögu Heklu, Grímsvatna, Örafajökuls og Kötlu.

Í bókinni er rakin saga náttúru- og minjaverndar allt frá skrifum Matthíasar Þórðarsonar 1907 til vorra daga. Löngum töluðu verndarsinnar fyrir daufum eyrum en fyrirlestur Sigurðar Þórarinssonar á fundi Náttúrufræðifélagsins 1949 og í útvarpinu olli straumhvörfum, opnaði augu almennings og hvatti stjórnvöld til aðgerða, því í framhaldinu var Sigurði falið ásamt Kristjáni Eldjárni þjóðminjaverði að semja drög að náttúruverndarlögum. Sigurði voru þessi mál jafnan hugleikin og frá því segir í bókinni að Sigurður hafi

12. mynd. Sigurður og Halldór Laxness á spjalli við Gústaf VI Adólf Svíakonung þegar konungur kom til Íslands sumarið 1957. Ljósmyndari: Ópekkur.

hvatt Halldór Laxness til dáða þegar sá síðarnefndi var að semja greinina „Hernaðurinn gegn landinu“.

Þeim Sigurði og Halldóri hafði lengi verið vel til vana. Sigurður var aðdáandi verka hans og sagði sig sælan að hafa verið uppi samtíma rithöfundarferli Halldórs. Á námsárum sínum erlendis hafði hann kynnst fjölda andans manna (sem á þeim árum voru flestir vinstrisinnar, og sumir voru eða áttu eftir að verða áhrifamenn), og þegar nútíma-bókmenntir bar á góma í samræðum hélt Sigurður jafnan á lofti ágæti bóka Halldórs. Heimkominn til Íslands í stríðslok taldist Sigurður þegar til hóps „vinstri intelligensunnar“ þar sem Halldór var hafður í hávegum. Fróðleg er í bókinni frásögnin af árangursríkum áróðri Sigurðar og fleiri vana skáldsins að því að hann hlýti Nóbelsverðlaunin 1955.

Sigurður Þórarinnsson var „hámenntamaður“ eins og Halldór Laxness orðaði það í lítilli afmælisgrein um hann sjötugan. Þau Inga sóttu leikhús, myndlistarsýningar og tónleika, og tóku þátt í menningarlífínu almennt. Sigurður lét til sín heyra í bókmenntaumræðunni, var lestrarhestur sem glepti jafnvel í sig stórvirki Tolkiens *The Lord of the Rings* (um þann lestur Sigurðar, rúmlega sextugs, sagði nafni hans Nordal: „Þeir geta leyft sér það, þessir strákar, að fara svona með tímann!“).

Næstsíðasti kafli bókarinnar, „Gjósukulög allt til loka“, fjallar um þann þátt ævistarfs Sigurðar sem mestu hefur skilað hérlendis og alþjóðlega – sjálfur sagði hann að á Íslandi yrðu söngtextar hans helst til að halda nafni hans á lofti. Síðasti kaflinn heitir „Heimilislíf – ævilok.“

Bókin *Sigurður Þórarinnsson – mynd af manni* bætir mannlega þættinum við myndina af virtum, hnyttum og afkastamiklum vísindamanni. En jafnframt lýsir hún í máli og myndum þeirri stórkostlegu þjóðfélagsbyltingu sem á Íslandi varð á æviskeiði söguhetjunnar. Bókin er stórvirki og kjörgripur, bóka-gerðarmönnum, ritstjórum og útgefendum en fyrst og fremst þó höfundinum til mikils sóma.

13. mynd. Sigurður fylgdist með eldgosum á Íslandi í rúm þrjátíu ár. Ef naumt er talið má segja að hann hafi séð sjö gos, þrjú í Heklu, síðan gos í Öskju, Surtsey og Heimaey og loks Kröfluelda. Á myndinni er Sigurður í Gjástykki 10. júlí 1980. Ljósmyndari: Ulf Sundquist.

NEÐANMÁLSGREINAR

1. Í afmælisritinu *Eldur er í norðri*, bls. 453–462, Sögufélag, Reykjavík 1982; Víðauki í *Jökli* 34 (1984), 186.
2. Skömmu fyrir andlátíð gaf Halldór Ólafsson út bókina *Hormóni og fleira fólk. Missannar sögur frá síðustu öld*, með frásögnum og kveðskap úr ævi hans sjálfs og annarra. Af 54 sögnum eru 28 þar sem S.Þ. kemur við sögu. (Hólar, Reykjavík 2023).
3. Á kápuopnum fyrrnefnds afmælisrits, *Eldur er í norðri*, eru landakort eftir Gylfa Guðbergsson landfræðing. Annars vegar eu þeir staðir á Íslandi þar sem Sigurður mældi gjóskusnið í jarðvegi, og hins vegar er alheimskort með stöðum þar sem hann flutti fyrirlestur, sótti ráðstefnu eða kom stuttlega við.
4. Guðrún Larsen, Karl Grönvold & Sigurður Þórarinnsson 1979. Volcanic eruption through a geothermal borehole at Námafjall, Iceland, *Nature* 278. 707–710.

ÞAKKIR

Ég vil þakka ritstjóranum Margréti Rósu fyrir þetta tækfæri að skrifa í Náttúrufræðinginn umsögn um glæsilega bók Sigrúnar um Sigurð Þórarinnsson. Jafnframt þakka ég þá alúð sem þær báðar lögðu í frágang greinarinnar, og sérstaklega aðstoð Sigrúnar við að velja ljósmyndir og að semja texana sem fylgja.

UM HÖFUNDINN

Sigurður Steinþórsson (f. 1940) lauk BSc (Honours) prófi í jarðfræði frá háskólanum í St. Andrews, Skotlandi 1964 og doktorsprófi í sömu grein frá Princeton-háskóla, BNA 1974. Starfaði árin 1964–66 í Atvinnudeildarhúsi einkum við rannsóknir á Surtstseyjargosinu og 1970–2010 á Raunvísindastofnun og í Háskóla Íslands við kennslu og rannsóknir í berg- og jarðefnafræði.

sigst1940@gmail.com